

обществах // Самюэль Хантингтон. – М.: Прогресс-Традиция, 2004. – 480 с. **10.** Studia Academiae Europaeum / Студії Академії Європи. – Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника; Прикарпатський центр політичних та евроінтеграційних досліджень, 2009. – Вип. II. – 114 с.

УДК 328.132.7

ГЕНЕЗИС ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТСТВА В УКРАЇНІ

Дем'яненко Б. Л.

У статті зроблено спробу прослідкувати генезис інституту президентства в Україні у контексті європейської та світової демократичної практики. Виділено позитивні та негативні риси президентської каденції Л. Кравчука, Л. Кучми і В. Ющенка.

Ключові слова: *інститут президентства, повноваження президента, президентська влада, парламент.*

In the article the author made an attempt to trace genesis of the institute of presidency in Ukraine in the context of European and world democratic practice. The positive and negative lines of presidential cadenza of L. Kravchuk, L. Kuchma and V. Yushchenko were selected.

Keywords: *the institute of presidency, presidential authority, presidential power, the Parliament.*

Аналіз відповідності України демократичним європейським та світовим стандартам передбачає верифікацію стану справ не лише у форматі затверджених нормативних документів, а й реальної практики функціонування основних політичних інститутів, процесів та політичних акторів. Безперечно, такий аналіз буде досить широким, тому ми обмежимося у даній статті проблемами відповідності інституту президентства в Україні світовій демократичній практиці та ефективності його функціонування, здійснивши компаративний аналіз президентських повноважень в Україні з повноваженнями глави держави у «класичній» президентській республіці США [1], напівпрезидентській республіці Франції та парламентській республіці Німеччині [2, 3].

Запровадження на початку 90-х рр. XX ст. поста президента СРСР (а згодом – Української РСР) ознаменувало початок третього етапу теоретичних досліджень інституту президентства, який характеризується переосмисленням його ролі у системі вищих

органів державної влади. Утворення на теренах колишнього СРСР незалежних держав вимагало подальшого оновлення і поглиблення теорії інституту президентства. Феномен президентської влади в Україні став предметом дослідження таких науковців, як В. Бевзенко, Д. Белов, Ю. Бисага, Ф. Бурчак, В. Головатенко, М. Кармазіна, Т. Кіс, І. Костицька, Л. Кривенко, А. Кудряченко, Б. Лазарев, В. Лемак, В. Мельниченко, Н. Плахотнюк, А. Романюк, Ю. Стасюк, С. Серьогіна, В. Туманова, В. Шатіло та ін. [4].

Крім того, з'являються дослідження на рівні кандидатських дисертацій С. Агафонова, І. Батракової, О. Волощук, Р. Князевича, Н. Кононенко, Н. Плахотнюк, Ю. Стасюка та інших [5], у яких розглядаються важливі теоретичні і практичні проблеми інституту президентства.

Незважаючи на чималу кількість таких досліджень, усе ж слід констатувати, що серйозний правовий компаративний аналіз досвіду зарубіжних держав із різними видами республіканської системи правління є незначним. Донині немає чітких орієнтирів у виборі моделі президентства у наукової і політичної еліти нашої держави. Тож особливої значущості набуває наукове, об'єктивне і предметне дослідження президентських повноважень глави української держави у контексті європейського та світового демократичного досвіду з обов'язковим урахуванням запроваджених у 2006 р. конституційних змін. Такий аналіз має не лише академічне, а й практичне значення. Знання механізму та системи влади в Україні дозволить побачити можливості ефективного впливу інституту президентства на всю політичну систему та на вироблення і проведення ефективного державного курсу.

Порівняльний аналіз повноважень президентів передбачає виділення системи координат, у межах якої можна коректно зіставити статус, обсяг компетенції та інші характеристики глав республіканських держав. На нашу думку, оптимальним варіантом є порівняння за допомогою формальних показників, запропонованих Аланом Сіарофом [6]. Спираючись на запропонований ним алгоритм аналізу та індикатори, доцільно виокремити вісім індикаторів, які охоплюють найважливіші питання здійснення президентських владних повноважень.

Перший індикатор пов'язаний із проблемою обрання президента на загальних виборах (аббревіатура у таблиці – ЗВ; для всіх індикаторів, якщо відповідь ствердна, тоді країні виставляється 1, якщо – ні, тоді 0). Особливість цього індикатора полягає у з'ясуванні обсягу політичної ваги посади глави держави: загальнонародні вибори свідчать про те, що президент нарівні з парламентом представляє увесь народ країни і його посада за рівнем політичної ваги дорівнює парламенту. Другий індикатор дає змогу відповісти

на запитання: «Чи відіграє президент центральну роль у призначенні прем'єр-міністра та міністрів кабінету?» (аббревіатура у таблиці – ЦР). Третій індикатор пов'язаний із правом президента головування на засіданнях уряду, впливаючи таким чином на формулювання порядку денного (аббревіатура – ГУ). Четвертий індикатор – право президента накладати вето (право повернути законопроект на доопрацювання) (аббревіатура – ПВ). П'ятий індикатор допомагає відповісти на запитання: «Чи має президент широкі повноваження у надзвичайних ситуаціях, в умовах стихійних лих, критичної загрози національній безпеці» (аббревіатура – ПНС). Шостий індикатор: чи відіграє президент головну роль у здійсненні зовнішньої політики, враховуючи контроль над Радою національної безпеки, а також вирішальне значення у виборі і призначенні міністрів закордонних справ, оборони, представленні держави на міжнародній арені (аббревіатура – ЗП). Сьомий індикатор демонструє здатність глави держави достроково припинити повноваження парламенту й оголошувати нові парламентські вибори (аббревіатура – ДРП). Восьмий індикатор: чи збігається термін повноважень президента і парламенту країни (аббревіатура – ТП; триваліший президентський термін – 1, інший варіант – 0) [6; 3]. Більш тривалий термін повноважень президента, ніж парламенту, сприяє стабільності державної влади (особливо в умовах, коли після парламентських виборів процес формування уряду затягується в часі), а також є головною складовою стабільного функціонування основних політичних інститутів, які призначає глава держави.

На основі виділених індикаторів проаналізуємо повноваження президентів України, деяких європейських республік та США, охопивши таким чином усі відомі види республіканської системи правління. Для здійснення компаративного аналізу візьмемо повноваження президента згідно із законом Української РСР «Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР» від 5 липня 1991 р. (згодом було ухвалено ще кілька законів та постанов, наслідком дії яких в Україні і постав інститут президентства – прим. автора) [7]; повноваження Президента України згідно з Конституцією, прийнятою Верховною Радою 28 червня 1996 р. [8], та повноваження Президента, що передбачені Законом України від 8 грудня 2004 р. № 2222-IV, який вніс зміни і доповнення до Конституції [9].

За 18-річний період незалежного розвитку Україна пройшла кілька етапів формування інституту президентства і мала, відповідно, різні системи державного правління. Умовно можна виділити такі етапи:

- 1) липень 1991 р. – червень 1995 р. – президентсько-парламентська система правління;
- 2) 8 червня 1995 р. – 28 червня 1996 р. – президентська система правління;
- 3) червень 1996 р. – грудень 2005 р. – президентсько-парламентська система правління;
- 4) з 1 січня 2006 р. – парламентсько-президентська система правління.

Порівняльний аналіз повноважень президентів України, деяких європейських республік та США наведений у таблиці:

№ п/п	Країна	ЗВ	ЦР	ГУ	ІВ	ІНС	ЗП	ДРП	ТП	Разом
1	США (1824-2010) (президентська республіка)	1	1	1	1	1	1	0	1	7
2	Франція (1958/2001-2010) (напівпрезидентська республіка)	1	1	1	1	0	1	1	0	6
3	Німеччина (1949-2010) (парламентська республіка)	0	0	0	0	0	0	0	1	1
4	Україна (1991-1995)	1	1	1	1	1	1	0	1	7
5	Україна (1995-1996)	1	1	1	1	1	1	0	1	7
6	Україна (1996-2005)	1	1	1	1	1	1	0	1	7
7	Україна (2006-2010)	1	0	0	1	1	1	0	0	4

Позиціонування повноважень президентів має обов'язково включати в себе аналіз не лише прав і можливостей, які надаються їм національними конституціями, але і реальні *de facto* повноваження (що дуже суттєво для української практики).

Як видно з таблиці, позиція президента США (президентська система правління) очікувано характеризується найвищим результатом – 7 балів. Позиція президентів у країнах, які прийнято відносити до парламентської форми правління (у нашому дослідженні – Німеччина), характеризується показниками від 1 до 3 балів. Повноваження президента у країнах з напівпрезидентською формою правління (у нашому дослідженні – Франція) перебувають у межах 3-6 балів [детальніше див.: 3].

На підставі формальних показників ми можемо позиціонувати і повноваження президентів України. Для перших трьох етапів (липень 1991 р. – грудень 2005 р.) повноваження Президента України відповідають рівню повноважень глави держави у країні з президентською формою правління.

Об'єктивний погляд на період президентства Л. Кравчука (з досить широкими повноваженнями – прим. автора) дозволяє

говорити як про позитивні (демонтаж радянської системи; із можливих варіантів керівництва Україною обрав «оксамитовий»; зміг зберегти у країні мир і спокій, забезпечити територіальну цілісність; проводив гнучку політику щодо Російської Федерації; сприяв розвитку вільної критики у ЗМІ різних сфер життєдіяльності суспільства, у т.ч. себе особисто як Президента України), так і про якісно інші прикметні ознаки перших років української незалежності (неповага до закону; стійке закріплення у свідомості політиків розуміння категорії права як незаперечної волі держави; відсутність постійного контролю народу України за діяльністю органів політичної влади; поступове перманентне розширення законодавчих повноважень виконавчих структур влади; посилення протистояння між інститутами влади; безвідповідальність політиків за наслідки своєї діяльності; некомпетентність, корумпованість, антиінтелектуалізм та дилетантизм тих, хто претендував на роль української політичної еліти; мінімальне підкріплення прав та свобод переважної частини населення країни економічними, організаційними та іншими засобами) [10, с.176-177].

Вітчизняна дослідниця інституту президентства в Україні М. Кармазіна слушно зазначає, що першому Президентові України Л. Кравчуку «катастрофічно забракло знань та умінь, системності мислення і лідерських якостей, з одного боку, для увиразнення посади президента в системі влади, надання їй чітких політичних обрисів (форми), дбайливого закладання засад її демократичності (змісту), з іншого, – для позитивних перетворень усередині держави за допомогою (а, можливо, і всупереч) пострадянської номенклатури» [10, с. 355]. Досить коротке президентство Л. Кравчука виглядало як підлаштування під ситуацію (глави держави; усього механізму державного управління; народу України, якому якось потрібно було боротися за виживання; ФПГ, які починали спинатися на ноги і приміряти до себе владу; частини опозиції, яка після здобуття Україною незалежності була готова до співпраці з президентом). На жаль, не були створені і закріплені на законодавчому рівні правила гри для українського політикуму, політичних партій та їх лідерів, для суспільства в цілому; не відбулося кардинальних змін в інституційному дизайні та суті політичних інститутів; громадянське суспільство залишилося аморфним і недорозвинутим; не було розроблено стратегії економічного розвитку України; наростав процес перманентного зубожіння суспільства; розростався тіньовий сектор в економіці та політиці; стрімко поширювалася корупція в суспільстві [11, с.769; 12, с.293]. Крім того, у часи президентства Л. Кравчука зароджується таке становище у системі центральних органів державної влади, яке дозволяло президенту бути «над»

іншими владними структурами і «коригувати» їхні дії. Такий підхід буде до кінця реалізований під час президентства Л. Кучми.

Відповідно до укладеного між президентом і Верховною Радою України Конституційного договору 8 червня 1995 р. було принципово змінено правила гри щодо функціонування інституту президентства. Як наслідок змінилася форма державного правління – Україна перетворювалася на президентську республіку. Після нетривалого періоду лібералізації режиму в країні настав період поступової реставрації м'якого авторитаризму, який душитиме своїх опонентів як «лагідними» методами (державними нагородами і преміями; званнями; посадами; бізнесовими преференціями; пропозиціями, від яких неможливо відмовитися), так і вдаватиметься стосовно норовистих опонентів до методів, наслідком застосування яких буде смерть (людей, газет, ідей, проектів, планів тощо).

Хоча прийнята Конституція 1996 р. відчутно звузила владні повноваження глави держави, аналіз практичних дій президента Л. Кучми показує, що реальна влада, якою володів другий Президент України, забезпечувала йому абсолютне домінування не лише над прем'єр-міністром і урядом, які були залежними від президентської адміністрації, але і щодо парламенту, коли президент мав вирішальний вплив на формат і поведінку під час голосувань більшості партійних фракцій, незалежно від результатів парламентських виборів. Це дає нам підстави зробити висновок, що фактичні повноваження Президента України до впровадження в дію змін до Конституції значно перевищували повноваження, закріплені за президентом Конституцією України, та повноваження президента США. Тому розглядати позицію Президента України у даний період у системі координат напівпрезидентської форми правління буде вкрай некоректно, відповідне позиціонування слід шукати у межах президентської форми правління (з явними ознаками тяжіння до авторитаризму).

Віднайти позитив у правлінні другого українського президента важко, проте все ж таки можна: по-перше, усунення можливості встановлення парламентсько-радянської республіки, ідейним прихильником і натхненником якої виступав лідер соціалістів О. Мороз; по-друге, започаткування в Україні економічних реформ; по-третє, закінчення президентських повноважень Л. Кучми увінчалася «помаранчевою революцією»; по-четверте, незважаючи на низьку ефективність інституту президентства в Україні, саме він став каталізатором дозрівання громадянського суспільства.

Форми і методи управління Л. Кучми у сучасній українській політичній історії отримали непривабливу назву «кучмізму», яка вживається не тільки журналістами чи політиками, а й науковцями.

Найбільш характерними ознаками президентства Л. Кучми (якщо говорити про негативи) стали:

- постання та зміцнення кучмізму стало можливим завдяки колективному вибудовуванню механізму влади, політичному шахрайству, маніпуляціям тощо;

- широке використання демократичних процедур, демократичної риторики чи демократичних форм політичної участі (виборів, голосування, опитувань громадської думки, референдумів тощо), які були покликані стати ширмою для: 1) фальшування процесу народного волевиявлення 1999, 2002 та 2004 рр.; 2) прикриття перманентного розширення сфери тіньової політики Президентом України (таємне законодавство, нагородження людей із сумнівною репутацією тощо); 3) легітимації недемократичних прагнень і устремлень президента, пов'язаних із підготовкою та змістовним наповненням референдуму 2000 р.; 4) конструювання потрібної президентові структури українського парламенту; 5) маніпулювання політичною свідомістю та поведінкою електорату;

- фальшування демократичних процедур демократичною риторикою президента та численними популістськими гаслами;

- створення політичних інститутів, з одного боку, демократичних за формою, але не за стилем та методами роботи (наприклад, Конституційний Суд України), а з іншого – цілком неконституційних (Адміністрація Президента України, Державна податкова адміністрація), які використовувалися не тільки як важелі президентського управління та майже тотального контролю, але і як засіб розправи із незгодними;

- ігнорування Конституції та чинних законів України, свідоме гальмування процесу прийняття нових правил гри в країні;

- формування специфічного механізму управління державою, вкрай громіздкого і корумпованого. Нагородження значної влади у руках президента призводило до дублювання повноважень владних інститутів, до підміни їх неконституційними інститутами;

- функціонування на тлі формальної багатопартійності «партії влади», структурно несталої, з постійно рухливим партійним ядром від однієї політичної сили до іншої (наприклад, НДП, СДПУ(о), блок «За єдину Україну!»);

- порушення прав і свобод людини й громадянина в Україні (особливо права на природну (ненасильницьку) смерть);

- несприйняття вільної та опозиційної думки, позиції, опозиції взагалі;

- зигзагоподібна зовнішня політика України, яка передбачала нескінченну кількість «стратегічних партнерів», супроводжувалася констатацією євроатлантичних і європейських прагнень (а насправді євросимуляцією) [13; 10, с. 358-364].

Для четвертого етапу формування інституту президентства (з січня 2006 р. і до сьогодні) є характерним суттєве зменшення конституційних повноважень глави держави і їх позиційних перебувань у межах повноважень президентів, властивих напівпрезидентським європейським республікам (у межах 3-6 балів). На нашу думку, слід дуже критично ставитися до тези, яку дружно підтримують політики в усіх політичних таборах та яка побутує серед населення України, про істотне «посилення» українського уряду і «ослаблення» конституційних позицій глави держави після 1 січня 2006 р. Спробуємо проаналізувати, що насправді президент В. Ющенко втратив у зв'язку з проведенням конституційної реформи? Якщо до 1 січня 2006 р. президент призначав увесь склад Кабінету Міністрів, при цьому «згода» на призначення з боку парламенту потрібна була лише для прем'єр-міністра, то сьогодні ситуація змінилася. Повноваження щодо формування українського уряду більшою мірою перейшли до Верховної Ради. Отже, президент втратив повноваження на власний розсуд і без участі парламенту формувати склад уряду, але навіть у президентській республіці США президент позбавлений такого повноваження і призначає міністрів «за порадою і за згодою сенату» [1, с.142]. Президент України з 1 січня 2006 р. позбавлений права довільно «припиняти повноваження прем'єр-міністра України та приймати рішення про його відставку» (такого повноваження не має жоден президент у Європі).

Повноваження Президента України, які залишилися після 1 січня 2006 р., розділимо умовно на дві групи: 1) традиційні повноваження, якими наділені президенти республік; 2) повноваження, які належать лише українському главі держави. Зупинимось детальніше на другій групі повноважень, оскільки саме вони роблять конституційний статус українського президента надзвичайно сильним.

По-перше, згідно з частиною другою ст.102 Конституції Президент України є гарантом не лише державного суверенітету, територіальної цілісності (як, наприклад, у Франції), а й «додержання Конституції України» [9, с.62] (в європейських державах таким гарантом є виключно судова влада – конституційний суд). Настільки розширене формулювання позицій президента як «гаранта» дозволяє йому вживати самостійних заходів щодо забезпечення «додержання Конституції України», самостійно визначати ознаки ситуації, в якій порушено (реально чи уявно) нормальне функціонування інститутів конституційної системи. З цього випливає, що президент наділений прерогативами вживати заходів щодо відновлення дії Конституції України. Чим серйознішими є загрози порушення Основного Закону держави, тим більше розширюється діапазон можливих дій президента на захист Конституції України.

По-друге, згідно з п.1 частини першої ст.106 Конституції України президент «забезпечує... національну безпеку». У п.17 частини першої тієї ж статті підкреслюється, що він «здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави» [9, с.64-65]. Зміст положення про «національну безпеку» викладений у ст.1 Закону України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р. №964-IV: це – «захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам» [14]. У такому тлумаченні національної безпеки важко знайти, що саме в Україні не належить до «життєво важливих інтересів» особи, суспільства і держави. За вирішення такого надзвичайно широкого (а практично невизначеного) кола питань і відповідає Президент України.

По-третє, у п.18 частини першої ст.106 Конституції України передбачено, що президент «очолює Раду національної безпеки і оборони України» (РНБОУ), котра є «координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України» (частина друга ст.107 Конституції України) [9, с.65, 67]. Цей орган потребує таких зауважень: РНБОУ в Україні не є дорадчим (як, наприклад, у Польщі) чи консультативним органом, вона є органом державної влади, який «координує і контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони» (частина друга ст.107 Конституції України) [9, с.67]. Зважаючи на законодавче визначення обсягу «національної безпеки», усі органи виконавчої влади є підконтрольними РНБОУ на чолі з президентом із практично невизначеного кола питань [15].

Склад РНБОУ формується президентом, за посадою до неї входять прем'єр-міністр, «силові» міністри і голова СБУ. Голова Верховної Ради не входить до складу цього органу, але він може брати участь у його засіданнях. Решта членів РНБОУ призначається президентом, причому кількісний склад Ради законом не регламентований. Зауважимо: якщо міністри у складі уряду є солідарно відповідальними перед Президентом і Верховною Радою України, то як члени РНБОУ вони індивідуально відповідальні лише перед Президентом України (у тому числі і прем'єр-міністр). Отже, глава держави в Україні очолює державний орган, до складу якого рядовим членом входить прем'єр-міністр, і рішення цього органу вводяться в дію указами президента (в європейських державах подібного нашій РНБОУ органу в мирний час не існує і не може існувати взагалі).

По-четверте, Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України (частина друга ст.113 Конституції України) і

Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених Конституцією [9, с.69] (у жодній європейській державі уряд не є відповідальний перед президентом).

По-п'яте, звертають на себе увагу правові акти, які видаються Президентом України: згідно з частиною третьою ст.106 «Президент України на основі та на виконання Конституції і законів України видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України» [9, с.67]. Примітно те, що акти глави держави є обов'язковими до виконання на території України без зазначення суб'єктів, яким вони адресовані. Очевидно, що вони адресовані всім учасникам суспільних відносин, у тому числі голові і членам уряду. Для підтвердження цієї думки слід уважно ознайомитися з частиною третьою ст.113 Конституції України: «Кабінет Міністрів України у своїй діяльності керується цією Конституцією та законами України, а також указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України» [9, с.69]. Якщо для України ця норма стала вже традиційною, то в Європі такої моделі взаємин президента й уряду немає. Зважаючи на зазначену норму Конституції, важко вважати український уряд головним центром прийняття рішень у державі, як це заведено в європейських країнах – в Україні таким головним центром є президент.

По-шосте, Президент України згідно з Конституцією «зупиняє дію актів Кабінету Міністрів України із мотивів невідповідності Конституції з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності» (п.15 частини першої ст.106 Конституції України) [9, с.65] (жоден європейський президент такого права не має). Уважно ознайомившись із цим пунктом, можна зауважити, що президент лише «зупиняє», а не «скасовує» акти уряду, для їх направлення до Конституційного Суду, але якщо врахувати тривалі строки конституційного провадження у КС, то стане абсолютно зрозумілою дієвість цього повноваження глави держави.

По-сьоме, європейською практикою є активна законопроектна робота урядів, і з цією метою уряд користується привілеєм визначати законопроекти позачерговими для їх своєчасного розгляду і прийняття національним парламентом. В Україні ж побутує інша практика: «Законопроекти, визначені Президентом України як невідкладні, розглядаються Верховною Радою України позачергово» (частина друга ст.93 Конституції України) [9, с.58]. Напевно, для того, щоб урядові подати нагальний законопроект на розгляд парламенту, треба його подавати через президента, якщо останній не заперечуватиме.

По-восьме, Президент України призначає на посаду і звільняє голів місцевих державних адміністрацій «за поданням Кабінету Міністрів України». Голови місцевих держадміністрацій під час здійснення своїх повноважень відповідальні перед Президентом України і Кабміном. Але з цих двох державних органів лише президент має право скасувати рішення «губернаторів», якщо вони суперечать актам законодавства України. Саме президент самостійно приймає рішення про звільнення голови місцевої державної адміністрації у разі висловлення йому недовіри відповідною місцевою радою. Таким чином, на відміну від будь-якої європейської держави, Президент України призначає і звільняє відповідальних перед ним керівників обласних і районних державних адміністрацій, в яких саме і сконцентровані виконавчо-розпорядчі повноваження на відповідних територіях. Така модель дозволяє Президентові України здійснювати управління державою через голів обласних і районних державних адміністрацій за мінімальної участі уряду [див: 15].

По-дев'яте, з 1 січня 2006 р. Президент України дістав право розпуску парламенту у трьох визначених Конституцією України випадках – це класична ознака парламентаризму (парламентської чи змішаної республіки). Проте нетиповим тут є інше: таке повноваження глава держави в Україні здійснює самостійно, за власною ініціативою, бо «консультації» президента ні до чого не зобов'язують (уряд не може на нього вплинути).

Крім того, одна з підстав для дострокового припинення повноважень Верховної Ради України – протягом 60 днів після відставки Кабінету Міністрів України не сформовано його персональний склад – може набути такого практичного вираження: якщо президент вчасно не подасть до парламенту кандидатури міністра оборони і міністра закордонних справ, то у нього з'являється право на розпуск парламенту. Якщо для подання президентом кандидатури прем'єр-міністра України Конституцією визначається 15-денний термін, то для внесення двох інших названих кандидатур такого терміну не встановлено. Це означає, що лише від волі глави держави та його симпатій (антипатій) до голови уряду залежить завершеність процесу формування персонального складу Кабінету Міністрів України.

Судити про п'ятирічний термін президентства В. Ющенка однозначно неможливо. Серед позитивних рис варто виділити: демократизацію політичного процесу; зміцнення свободи слова; спроби реанімації націонал-демократії та звернення до української історії; зростання самосвідомості українського суспільства; зникнення тотального страху (який паралізує громадське життя в інших пострадянських республіках); вдалу спробу поставити

проблему формування спільної ідентичності українських громадян у контекст державної політики; закріплення на державному рівні основного набору ідеологем, довкола яких може консолідуватися українська політична нація; злам негативних соціальних і демографічних тенденцій (у всіх регіонах країни спостерігається зростання народжуваності і падіння смертності). У зовнішній політиці держави варто виділити успіхи перших років після «помаранчевої революції»: на хвилі ейфорії були скасовані поправки Джексона-Веніка; Україна вступила до СОТ; у 2005 р. виведені війська з Іраку; досягнуто прогресу у відносинах із ЄС (підготовлено до підписання угоду про асоціацію; досягнуто домовленостей про перспективи спільної модернізації української газотранспортної системи та перехід до спрощеного візового режиму); у відносинах із Російською Федерацією В. Ющенко чітко поставив питання національних інтересів.

Серед негативів президентської каденції В. Ющенка слід виокремити: відсутність системних економічних реформ; спірні підходи у кадровій політиці (кадрові питання вирішувалися у кращих компартійних традиціях) – не талант, компетентність і працьовитість, а особиста відданість, родинні (кумівські, приятельські, бізнесові та ін.) зв'язки залишилися критеріями просування службовими сходами; не зміг сформувати своє оточення таким чином, щоб суспільство не втратило довіри до політиків узагалі; політична боротьба виявилася на порядок вищою, ніж здібності президента реалізовувати правильні ідеї; ситуативна увага до процесу партійного будівництва; часті «перемоги» ситуативних рішень над перспективними; нездатність виконати свої передвиборні обіцянки (крах антикорупційних обіцянок, не розкрито справу Гонгадзе, не покарані фальсифікатори президентської кампанії 2004 р. тощо); сильні розбіжності між благородними словами та бажаннями і способами їх реалізації.

Останні роки президентства В. Ющенка характеризувалися відсутністю єдності у зовнішній політиці України: не вдалося отримати План дій щодо членства в Північноатлантичному альянсі; серйозно зіпсувалися відносини з РФ. Україна окреслила своє місце в Європі, але, на жаль, не зайняла цю нішу фізично. Як наслідок, торжество половинчастих заходів на багатьох фронтах, включаючи і зовнішньополітичні, призвело до колосального падіння рівня довіри громадян до президента.

Отже, хоч статус Президента України був визначений у Конституції 1996 р., однак сьогодні ми змушені констатувати, що у практичному втіленні положень Основного Закону країни існує чимало перешкод об'єктивного і суб'єктивного характеру. Немає чітких орієнтирів у виборі моделі президентства у науковій

і політичної еліти України. Існує розрив між конституційними нормами та фактичним становищем президента у системі органів державної влади. Інакше кажучи, інститут президентства в Україні сьогодні є гіпертрофованим – у своїй поточній діяльності він виходить за межі наданих повноважень. У цих умовах особливого значення набуває наукове, об'єктивне і предметне дослідження зарубіжної демократичної практики інституту президента та політична воля українського політикуму щодо завершення в країні конституційної реформи.

1. Каррі Д. П. Конституція Сполучених Штатів Америки: Посібник для всіх / Девід Каррі: [Пер. з англ. О. М. Мокровольського]. – К.: Веселка, 1993. – 192 с. 2. Конституции государств Европейского Союза / [Под общей ред. Л. А. Окунькова]. – М.: Издательская группа ИНФРА М-НОРМА, 1997. – 802 с. 3. Романюк А. Україна після виборів – перспективи відповідності демократичним стандартам [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/.../romanyuk.htm>. 4. Бевзенко В. Форми реалізації владних повноважень президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2957>; Белов Д. М., Бисага Ю. М. Конституційно-правове регулювання інституту президента в Україні та Франції: Монографія / Белов Д. М., Бисага Ю. М. – Ужгород: Ліра, 2007. – 214 с., Бурчак Ф. Г. Президент України / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького / Бурчак Ф. Г. – К.: Ін Юре, 1997. – 24 с; Головатенко В. Правові акти Президента України: юридична природа, статус, функції / Головатенко В. // Право України. – 2004. – №3. – С.14-18; Кармазіна М. С. Президентство: український варіант / Кармазіна М. С. – К., 2007. – 365с; Кіс Т. Інститут Президентства в Україні: Теорія політики / Кіс Т. // Нова політика. – 2000. – №1. – С. 23-31; Костицька І. О. Інститут президентства в Україні: становлення і функціонування / Теоретико-правовий аналіз / Костицька І. О. – К.: Ін-т законодавчих передбачень і правової експертизи, 2003. – 496 с; Кривенко Л. Президент України: еволюція конституційно-правового статусу / Кривенко Л. // Віче. – 1998. – №10. – С. 77-94; Кривенко Л. Конституційна відповідальність глави держави / Кривенко Л. // Віче. – 2001. – №10. – С.3-18; Кудряченко А. І. Місце інституту президентства в контексті оновлення політичної системи України / Кудряченко А. І. // Стратегічні пріоритети. – №1. – 2006. – С.5-10; Кудряченко А. І. Чотирнадцять президентів. Порівняльний аналіз системи влади держав Центральної та Східної Європи в контексті вітчизняного досвіду конституційної реформи / Кудряченко А. І. // Віче. – №11. – 2006. – С.26-28; Кудряченко А. І. Інститут президентства в Україні: реалії конституційно-

правового статусу / Кудряченко А. І. // Государство и право. – 1998. – №3. – С.99-106; Кудряченко А. І. Інститут президентства в Україні: правовий коментарій / Кудряченко А. І. // Підтекст. – 1996. – №14. – С.5-9; Кудряченко А. І. Президенту України – на рівень вимог часу / Кудряченко А. І. // Розбудова держави. – 1996. – №5. – С.17-23; Василь Лемак. Хто в домі хазяїн?! Про «слабкого» президента і «сильний» уряд в українській моделі влади / Василь Лемак // Дзеркало тижня. – 2007. – 13-19 січня. – №1 (630); Інститут президентства в Україні: становлення та розвиток / Н. Г. Плахотнюк, В. І. Мельниченко; Нац. акад. держ. управління при Президенті України. – К.: Вид. дім «Максімус», 2004. – 223 с; Анатолій Романюк. Україна після виборів – перспективи відповідності демократичним стандартам [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/~/romanyuk.htm>; Стасюк Ю. Інститут президентства. Конструктиви і деструктиви / Стасюк Ю. // Віче. – 2002. – №5. – С.27-32; Сербогіна С. Г. Теоретично-правові та організаційні засади функціонування інституту президентства в Україні / Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого / Сербогіна С. Г. – Х.: Ксілон, 2001. – 277с; Шатіло В. А. Інститут президентства в системі державної влади України / Український центр політичного менеджменту / Шатіло В. А. – К., 2004. – 159 с. 5. Агафонов С. А. Інститут Президента в системі державної влади України: дис. канд. юрид. наук: 12.00.02 / Агафонов Сергій Анатолійович. – Київ, 2003; Батракова І. В. Інститут президентства як суб'єкт концептуальної влади в демократических політических системах: дис. канд. політ. наук: 23.00.02 / Батракова Ірина Вікторівна. – Севастополь, 2003; Волощук О. Т. Інститут Президента у Франції, Росії та Україні: конституційні норми і політична практика: дис. канд. юрид. наук: 12.00.02 / Волощук Оксана Троянівна. – Харків, 2008; Князевич Р. П. Конституційно-правові засади виборів Президента України: проблеми теорії і практики: дис. канд. юрид. наук: 12.00.02 / Князевич Руслан Петрович. – Одеса, 2002; Кононенко Н. В. Інститут президентства в Україні: політологічний аналіз: дис. канд. політ. наук: 23.00.02 / Кононенко Наталія Вікторівна. – К., 1998; Плахотнюк Н. Г. Інститут президентства в Україні: конституційно-правовий аспект: дис. канд. юрид. наук: 12.00.02. / Плахотнюк Наталія Григорівна. – Харків, 1999; Стасюк Ю.Є. Інститут президентства в контексті досвіду України та Росії: дис. канд. політ. наук: 23.00.02 / Стасюк Юрій Євдокимович. – К., 2001. 6. Siaroff A. Comparative presidencies: The inadequacy of the presidential, semi-presidential and parliamentary distinction / Siaroff A. // European Journal of Political Research. – #3. Vol. 42 (May 2003). – P. 287-312. 7. Закон України від 5 липня 1991 р. №1295-ХІІ «Про Президента Української РСР»; Постанова

Верховної Ради Української РСР від 5 липня 1991 р. №1296-ХІІ «Про порядок введення в дію Закону Української РСР «Про Президента Української РСР»; Закон України від 5 липня 1991 р. №1297-ХІІ «Про вибори Президента Української РСР»; Постанова Верховної Ради Української РСР від 5 липня 1991 р. №1298-ХІІ «Про порядок введення в дію Закону Української РСР «Про вибори Президента Української РСР» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?user=0600>. **8.** Конституція України. Офіційне видання Верховної ради України. – К., 1996. – 117 с. **9.** Конституція України. Текст Основного Закону з офіційними тлумаченнями Конституційного Суду / Огляд і коментарі В. Ф. Погорілка та В. Л. Федоренка. – К.: Наукова думка, 2006. – 212 с. **10.** Кармазіна М. С. Президентство: український варіант / Кармазіна М. С. – К., 2007. – 365 с. **11.** Політична система для України: історичний досвід і виклики сучасності / О. Г. Аркуша, С. О. Біла, В. Ф. Верстюк та ін.; Гол. ред. В. М. Литвин. – К.: Ніка-Центр, 2008. – 988 с. **12.** Литвин В. Украина: политика, политики, власть. На фоне политического портрета Л. Кравчука. – К.: Издательский Дом «Альтернативы», 1997. – 335 с. **13.** Бойко В. Що таке кучмізм? Частина шоста [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.obozrevatel.com/news/2005/12/6/67888.htm>; Кучма і «кучмізм» як явище. Експерти «Дня» про політичне десятиліття (1994-2004) // День. – 2005. – 6 травня. – С.6; Видрін Д. Епоха Президента Кучми (і трішки згодом) / Дмитро Видрін // Дзеркало тижня. – 2003. – №37. – 27 вересня. – С. 4. **14.** [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politic.org.ua/>. **15.** Василь Лемак. Хто в домі хазяїн?! Про «слабкого» президента і «сильний» уряд в українській моделі влади / Василь Лемак // Дзеркало тижня. – 2007. – 13-19 січня. – №1 (630).

УДК 329.05

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ

Нікогосян О. О.

У статті розглядаються основні концептуальні підходи до дослідження розвитку політичних партій і партійних систем. Типології політичних партій розроблялися з урахуванням безлічі критеріїв, тому вони багато в чому суперечливі й не сумісні одна з одною. Деякі з них базуються на критерії функціональності, що враховує цілі, які переслідують партії, інші – на організаційному